

РЕСПУБЛИКАНИНГ ЖАНУБИЙ МИНТАҚАЛАРИДА
ЕТИШТИРИШГА МОС, ҲОСИЛДОРЛИГИ ВА ТОЛА СИФАТИ
ЮҚОРИ БЎЛГАН ҒЎЗАНИНГ СЕЛЕКЦИОН АШЁЛАРИНИ ЯРАТИШ

ОЧИЛДИЕВ НАЖМИДДИН НАРБАЕВИЧ

Ингичка толали пахтачилик илмий-тадқиқот институти

қ.х.ф.ф.д., лаборатория мудир

Аннотация: Ўзбекистонда пахта саноати мамлакат иқтисодиётида, хусусан, иқлим шароити пахта етиштириш учун қулай бўлган жанубий вилоятлар ҳал қилувчи ўрин тутди. Ушбу тадқиқот маҳсулдорлиги ва толаси юқори сифатли янги пахта навларини яратишга қаратилган. Тадқиқот Ўзбекистоннинг жанубий вилоятларининг экологик шароитига яхши мослашган ғўза ўсимликларини селекция ва кўпайтиришни назарда тутди. Юқори ҳосил олиш ва тола хусусиятларини яхшилаш учун турли агротехник усуллар ва генетик такомиллаштириш усуллари қўлланилади. Ушбу тадқиқот натижалари Ўзбекистонда пахта секторининг барқарорлиги ва рақобатбардошлигини оширишга катта ҳисса қўшиши кутилмоқда.

Калит сўзлар: Пахтачилик, Эляф сифати, Юқори маҳсулдорлик, Жанубий Ўзбекистон, Агротехник тадбирлар, Генетика яхшиланиши, Пахта навлари, Барқарор қишлоқ хўжалиги, Иқтисодий таъсир, Иқлимга мослашиш.

Жаҳонда етиштирилаётган қишлоқ хўжалиги экинлари ҳосилининг 20-25% и табиатдаги турли хил нохуш абиотик омиллар (гармсел, юқори харорат, сув танқислиги в.х.к.з.) таъсирида нобуд бўлади. Шу жумладан гармсел ғўза ва бошқа қишлоқ хўжалиги экинларига жиддий зарар келтирадиган жиддий омиллардан бири ҳисобланади. «Гармселнинг салбий таъсири бўйича пахтадан ўртача 9,0-10,0 ц/га, буғдойдан 7,0-8,0 ц/га, шолидан 3,0-5,0 ц/га ҳосил йўқотилиши аниқланган. Айниқса, бугунги кунда Жанубий ва Шарқий Осиё мамлакатлари, Шимолий Африка ва Яқин Шарқ мамлакатлари, Австралия ҳамда Жанубий ва Шимолий Американинг чўл ва сахро минтақаларида гармселнинг салбий таъсири яққол кузатилмоқда»¹. Шу сабабли тезпишар ва экологик пластик ғўза навларини яратиш долзарб муаммо ҳисобланади.

Дунёда ғўзадан юқори ҳосил олиш бўйича АҚШ, Хитой, Ҳиндистон олимлари томонидан селекция услубларини такомиллаштириш, сифат

¹Food and Agriculture Organization UNO 2015. Statistics: FAOSTAT agriculture. <http://fao.org/crop/statistics>.

белгиларини назорат қилувчи генларнинг аддитив самарасини, доминантлик даражаси ва йўналишини аниқлаш орқали замон талабларига жавоб берадиган янги навларини яратиш бўйича изланишлар олиб борилмоқда. Дунёнинг етакчи илмий-тадқиқот марказларида ғўзада мақбул агротехник тадбирларни амалга ошириш гармселнинг зарарли таъсирини камайтириш, замонавий янги технологияларни яратиш ва ишлаб чиқаришга жорий этиш, ноқулай омилларга бардошли ғўзанинг янги навларини яратиш ҳисобига ҳосилдорликни ошириш мақсадида Республикамизда бугунги кунда селекционерларимиз томонидан тезпишар, юқори маҳсулдор, ҳосилдор ҳамда тола сифати юқори бўлган янги ғўза навларини яратиш ва ишлаб чиқаришга жорий этиш борасида илмий-тадқиқот ишлари олиб борилмоқда. Бу борада “Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020 — 2030 йилларга мўлжалланган стратегиясида белгиланган вазифалар ижросини самарали ташкил этишга доир кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 9 июндаги ПҚ-273-сонли қарорининг 1-бандида белгиланган «... пахтанинг ... янги навларини ишлаб чиқаришга кенг жорий этиш» вазифаси билан қишлоқ хўжалигини, айниқса пахтачиликни янада ривожлантиришга алоҳида эътибор берилган. Юқоридагилардан келиб чиқиб, турлараро генетик жиҳатдан узоқ бўлган навларни мураккаб дурагайлаш услуби орқали тезпишар, ҳосил тўплаш ва кўсакларини очилиши суръати юқори, ҳосилдор, шунингдек юқори тола сифати ва чиқимиغا эга ғўза навларини яратиш долзарб ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасининг 2002 йил 29 августдаги «Селекция ютуқлари тўғрисида»ги, 2019 йил 16-февралдаги Ўзбекистон Республикаси “Уруғчилик тўғрисида”ги Қонунлари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги², 2019 йил 17 июндаги ПФ-5742 сон “Қишлоқ хўжалигида ер ва сув ресурсларидан самарали фойдаланиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги, 2019 йил 23 октябрдаги ПФ-5853 сон “Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020-2030 йилларга мўлжалланган стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги Фармонларида белгиланган вазифаларни амалга оширишга ушбу тадқиқот муайян даражада хизмат қилади.

Ғўзанинг донорлик хусусиятларига эга янги навларини яратиш борасида хорижлик олимлардан P.Kammacher, C.Polsson; J.F.Wendel, (1999), R.C.Cronn;

²Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги 7 февраль 2017 йил № ПФ-4947 сонли фармони.

I.E.Endrizii et al. va бошқалар назарий ва амалий тадқиқотларни амалга оширган. Жаҳонда олиб борилган селекция йўналишидаги илмий-тадқиқотларда тезпишар, юқори маҳсулдор, вилт касалликларига бардошли *G.hirsutum* L. турига мансуб янги ғўза навларини яратишга оид кўплаб ижобий илмий натижалар олинган, жумладан QTL таҳлилдан фойдаланган ҳолда вилтга бардошли ғўза навлари (United State Agricultural Department), фузариоз ва вертициллез вилтга чидамли генетик янги тизма ва навлар (Chinese Academy of Agricultural Sciences, Cotton Research Institute), юқори тола сифати ва микдорига эга, қурғоқчилик ва вилтга бардошли бўлган тезпишар ғўза навлари (IndianCentral Institute for Cotton Research) яратилган.

Ўзанинг янги навларини яратишда, тур ичи ва турлараро дурагайлаш, олинган дурагайлар асосида янги навларни яратиш бўйича кўплаб тадқиқотлар амалга оширилган. Бу борада Н.И.Вавилов номидаги Бутунроссия Ўсимликшунослик илмий-тадқиқот институти (Россия), Хитой кишлок хўжалиги фанлари академияси (Хитой), Пахтачиликни тадқиқ қилиш марказий институти ва Деҳли Ўсимликларнинг генетик ресурслари бўйича миллий бюроси (Ҳиндистон), Пахта селекцияси, уруғчилиги ва етиштириш агротехнологиялари илмий-тадқиқот институти, Генетика ва ўсимликлар экспериментал биологияси институти ҳамда Ўзбекистон Миллий университети (Ўзбекистон) ва бошқа илмий-тадқиқот муассасаларида кенг изланишлар олиб борилмоқда. Шу билан бирга республикамиз олимлари Л.Г.Арутюнова ва бошқ. (1995), Р.Г.Ким (2009), Ш.Э.Намазов, Г.Р.Холмуродова (2006), Ш.Э.Намозов, С.Ф.Бобоев (2008) лар назарий ва амалий тадқиқотларни амалга оширган. Бу ўринда ғўзанинг янги генотипли туричи дурагайларини олиш, дурагай ўсимлик авлодларида морфо-хўжалик белгиларни шаклланиш қонуниятларини ўрганиш бўйича тадқиқотлари диққатга сазовордир.

Тадқиқот иши Пахта селекцияси, уруғчилиги ва етиштириш агротехнологиялари илмий-тадқиқот институти илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқ бўлиб, ҚХА-8-025 “Ўзанинг ўрта толали IV тип тола, ҳамда ингичка толали I-III типларга мансуб, толаси узун, ранги оқ, иссиқликка ва сувсизликка чидамли, ҳосилдор навларни яратиш ва Давлат нав синовиغا топшириш” (2012-2014 йй.), ҚХА-8-055-2015 «Республиканинг жанубий минтақаси табиий шароитларига мос, эртапишар, қурғоқчиликка ва ҳашоратларга бардошли юқори ҳосил берадиган толасининг сифати IV типга мансуб ўрта толали ғўза навларини яратиш» (2015-2017 йй.) ва ҚХ-А-ҚХ-150-2018 «Тезпишар, тола чиқими 40-41%, тола сифати IV-типга мансуб ҳамда

нисбатан вилтга бардошли бўлган ўрта толали янги ғўза навини яратиш ва Давлат нав синовига топшириш» (2018-2020 йй.) мавзусидаги амалий лойиҳалар доирасида бажарилган.

Ўзанинг ўрта толали *G.hirsutum* L. ва ингичка толали *G.barbadense* L. турига мансуб навлари иштирокида яратилган нав ва тизмаларни ўзаро мураккаб дурагайлаш усули орқали олинган селекцион ашёларда тезпишарлик, бир дона кўсакдаги пахта хом ашёси вазни, тола чиқими, тола сифати кўрсаткичлари ҳамда бошқа хўжалик қимматли белгиларнинг шаклланиши ва барқарорлашуви аниқланганлиги билан изоҳланади.

Амалий аҳамияти тезпишарлиги 115-116 кун, ҳосилдорлиги 40-45 ц/га, бир дона кўсакдаги пахта хом ашёсининг вазни 5,0-5,5 гр., тола чиқими 40,5-42,0%, толанинг юқори ўртача узунлик 1,17-1,18 дюйм, толанинг солиштирма узилиш кучи 29,5 г.к/текс., микронейр кўрсаткичи 4,4-4,5., тола сифати IV-типга мансуб ўрта толали ғўзанинг “ЎзПИТИ-1604” нави яратилганлиги ҳамда Сурхондарё вилоятида 1567 гектар майдонда экилиб, ўртача 40,0 ц/га ҳосил олинганлиги, районлашган навларга нисбатан ҳосилдорлиги 4,5-5,5 ц/га ва тола чиқими 3-4 % юқорилиги, тола сифати IV-типга мансублиги тасдиқланган.

Республиканинг жанубий минтақаларида етиштиришга мос, ҳосилдорлиги ва тола сифати юқори бўлган ғўзанинг селекцион ашёларини яратиш бўйича ўтказилган тадқиқотлардан олинган натижалар асосида:

Ўрта толали ғўзанинг “ЎзПИТИ-1604” нави 2015-2017 йилларда Республика Қишлоқ хўжалиги экинлари навларини синаш Марказининг турли тупроқ-иқлим шароитдаги ҳудудларида жойлашган нав синаш станция ва участкаларида ўрганилган. (Қишлоқ хўжалиги экинлари навларини синаш марказининг 2020 йил 12 августдаги №т-6/01-07-388-сонли маълумотномаси).

Ўрта толали ғўзанинг “ЎзПИТИ-1604” нави “Қишлоқ хўжалиги экинлари навларини синаш марказининг 2021 йил 28 декабрдаги 43-сонли қарорини тасдиқлаш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ хўжалиги вазирлигининг 2022-йил 17-январ 7-сонли буйруғи билан Давлат нав синови натижаларига ҳамда эксперт комиссияси хулосасига асосан 2022 йилдан бошлаб, Сурхондарё вилояти тупроқ-иқлим шароитларида мос нав сифатида истиқболли деб топилган;

Ўрта толали ғўзанинг “ЎзПИТИ-1604” нави 2022 йилда Сурхондарё вилоятида жами 1567,0 гектар майдонга жорий қилиниб, ишлаб чиқариш синовидан муваффақиятли ўтган (Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ

хўжалиги вазирлигининг 2023 йил 9 февралдаги 07/21-21-05/508-сон маълумотномаси). Натижада Музработ ва Шўрчи туманлари фермер хўжаликларида ўртача 40,0 ц/га эртаки ҳосил олишга эришилган;

Ўрта толали ғўзанинг “ЎзПИТИ-1604” нави уруғчилиги 2022 йилда ПСУЕАИТИ Сурхондарё илмий тажриба станцияси Хазарбоғ тажриба участкасида жорий қилинган (Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ хўжалиги вазирлигининг 2023 йил 9 февралдаги 07/21-21-05/508-сон маълумотномаси) бўлиб, натижада 2023 йил пахта ҳосили учун уруғлик кўчатзорларидан 600 дона якка танлов, 35 та намунавий ва 35 та оилавий теримлар (2601 кг супер элита) амалга оширилиб, наводорлиги юқори 1,4 тонна супер элита уруғлик жамғарилган.

2022 йилда наводорлиги юқори бўлган 1,4 тонна супер элита, 72,7 тонна элита, 19,7 тонна R-1 уруғлик жамғарилган.

Дала тажрибалари Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ хўжалиги вазирлиги хузуридаги Қишлоқ хўжалигида билим ва инновациялар миллий маркази ва Пахта селекцияси, уруғчилиги ва етиштириш агротехнологиялари илмий-тадқиқот институтининг апробация комиссияси томонидан ижобий баҳоланган ҳамда тадқиқот натижалари бўйича тадқиқот натижалари 3 та мақола халқаро илмий-амалий конференция анжуманларида муҳокамадан ўтказилган.

Дунёда ва республикада экстремал ҳолатларнинг тез-тез такрорланиб туришини инобатга олиб, ҳозирги кунда тезпишар, серҳосил, ташқи муҳитнинг кескин ўзгарувчан омилларига, касаллик ва зараркунандаларга бардошли, сув танқислиги шароитларида етиштиришга мос, тола сифати ва чиқими кўрсаткичлари юқори бўлган ғўза навларини яратишни талаб этади.

Юқоридаги долзарб муаммоларни бартараф этиш мақсадида олиб борилган тадқиқотлар ПСУЕАИТИнинг Сурхондарё ИТСда олиб борилган бўлиб, асосан анъанавий селекцияда келиб чиқиши жиҳатдан узоқ бўлган ўрта ва ингичка толали нав намуналари иштирокида яратилган нав ва тизмаларни ўзаро мураккаб чатиштириш асосида олинган ғўзанинг тезпишар, ҳосилдор, гармсел ва сув танқислигига бардошли дурагай ва селекцион ашёлар ҳамда янги навларини яратишга қаратилган.

Тажрибалар: № ҚХА-8-025 “Ўзганинг ўрта толали IV тип тола, ҳамда ингичка толали I-III типларга мансуб, толаси узун, ранги оқ, иссиқликка ва сувсизликка чидамли, ҳосилдор навларни яратиш ва Давлат нав синовига топшириш” (2012-2014йй.), № ҚХА-8-055-2015 “Республиканинг жанубий минтақаси табиий шароитларига мос, эртапишар, қурғоқчиликка ва

хашоратларга бардошли юқори ҳосил берадиган толасининг сифати IV типга мансуб ўрта толали ғўза навларини яратиш” (2015-2017 йй.) ва № ҚХ-А-ҚХ-150-2018 “Тезпишар, тола чиқими 40-41%, тола сифати IV-типга мансуб ҳамда нисбатан вилтга бардошли бўлган ўрта толали янги ғўза навини яратиш ва Давлат нав синовиға топшириш” (2018-2020 йй.) мавзусидаги амалий лойиҳалар доирасида Пахта селекцияси, уруғчилиги ва етиштириш агротехнологиялари илмий-тадқиқот институтининг марказий тажриба хўжалигида ва институтнинг Сурхондарё илмий-тажриба станциясининг табиий гармсел шароитида олиб борилди. Тажриба даласида мураккаб дурагайлаш асосида яратилган янги тизмаларда айрим хўжаликка қимматли белгилари бўйича кўрсаткичларини аниқлаш мақсадида селекцион кўчатзорлар ташкил этилди.

Селекцион кўчатзорда 6 та тизмаларнинг (Т-255, Т-256, Т-258, Т-259, Т-111 ва Т-272) хўжаликка қимматли белгиларига андоза “Бухоро-102” навиға таққосланган ҳолда баҳо берилди (1-жадвал). Тезпишарлик белгиси бўйича Т-255, Т-256 ва Т-259 тизмалари андоза ва бошқа тизмалардан юқори натижа кузатилиб бу кўрсаткич 115-119 кун оралиғида бўлди. Бир дона кўсақдаги пахта хом ашёси вазни бўйича аксарият тизмаларда андоза “Бухоро-102” (6,6 гр.) нави кўрсаткичига нисбатан паст натижа кузатилиб ушбу кўрсаткич 5,0 гр.дан 5,5 гр. оралиғида бўлди. Шунга мос равишда 1000 дона чигит вазни бўйича ҳам кўрсаткич тизмаларда андоза навиға нисбатан паст бўлди. Аммо, тола чиқими бўйича тескари ҳолатни кузатиш мумкин. Янги яратилган тизмаларнинг барчасида тола чиқими кўрсаткичи андоза “Бухоро-102” навиға кўрсаткичига (38,0%) нисбатан юқори бўлди. Тизмаларда бу кўрсаткич 39,4% дан 42,9% оралиғида бўлди. Айниқса, Т-256 тизмасида бу кўрсаткич бошқа тизмаларга нисбатан юқори бўлди.

Ушбу тизма ”ЎзПИТИ-1604” номи билан ДНСга топширилди.

Тола узунлиги бўйича Т-111 тизмасидан ташқари барча тизмаларда кўрсаткич андоза нави кўрсаткичидан (32,8 мм) юқори бўлгани кузатилди. Тола узунлиги кўрсаткичи тизмаларда 32,3 мм.дан 36,3 мм.гача оралиқда бўлди. Т-259 тизмасида тола узунлиги кўрсаткичи бошқа тизмаларга нисбатан кескин фарқ қилиб 36,3 мм.ни ташкил этди.

Олинган натижаларда бир дона кўсақдаги пахта хом ашёси вазни ва 1000 дона чигит вазни яратилган тизмалар паст кўрсаткичда бўлсада тола чиқими ва узунлиги юқори бўлганлиги аниқланди. Дурагайлаш ишларида “Наманган-77”, “Бухоро-102” навлари ҳамда “Сурхондарё-2” ва

“Сурхондарё-5” намуналари иштирок этгани ҳисобига юқори тола сифатига эга шакллар ажратиб олиш имкониятини берди.

Яратилган тизмаларнинг назорат кўчатзорида айрим хўжаликка қимматли белгилари кўрсаткичлари.

Назорат кўчатзорида 7 та (Т-251, Т-255, Т-256, Т-257, Т-258, Т-111 ва Т-152) тизмаларининг хўжаликка қимматли белгиларига андоза “Бухоро-102” навиға таққосланган ҳолда баҳо берилди (2-жадвал). Бунда тизмаларда тезпишарлик, бир дона кўсакдаги пахта хом ашёси вазни, 1000 дона чигит вазни ҳамда тола сифатининг шаклланиши аниқланди.

Тезпишарлик белгиси бўйича Т-255, Т-256 ва Т-257 тизмалари андоза ва бошқа тизмалардан юқори натижа кузатилиб, бу кўрсаткич 115-119 кун оралиғида бўлди. Бир дона кўсакдаги пахта хом ашёси вазни бўйича аксарият тизмаларда андоза “Бухоро-102” (6,6 г) нави кўрсаткичига нисбатан паст натижа кузатилиб, ушбу кўрсаткич 4,7-5,5 г оралиғида бўлди. Шунингдек, тизмаларда 1000 дона чигит вазни 103,4 гр. дан 115,1 гр. оралиғида кузатилиб андоза навиға нисбатан паст бўлди, қайсики бу кўрсаткич андоза “Бухоро-102” навиға бу кўрсаткич 126,1 гр.ни ташкил этди. Аксарият тизмаларда тола чиқими бўйича андоза “Бухоро-102” нави кўрсаткичига (39,9%) нисбатан юқори натижа олинди. Т-256, Т-257 Т-258, Т-111 ва Т-152 тизмаларида бу кўрсаткич 40,2% дан 42,7% ни ташкил қилган ҳолда энг юқори кўрсаткични намоён этди.

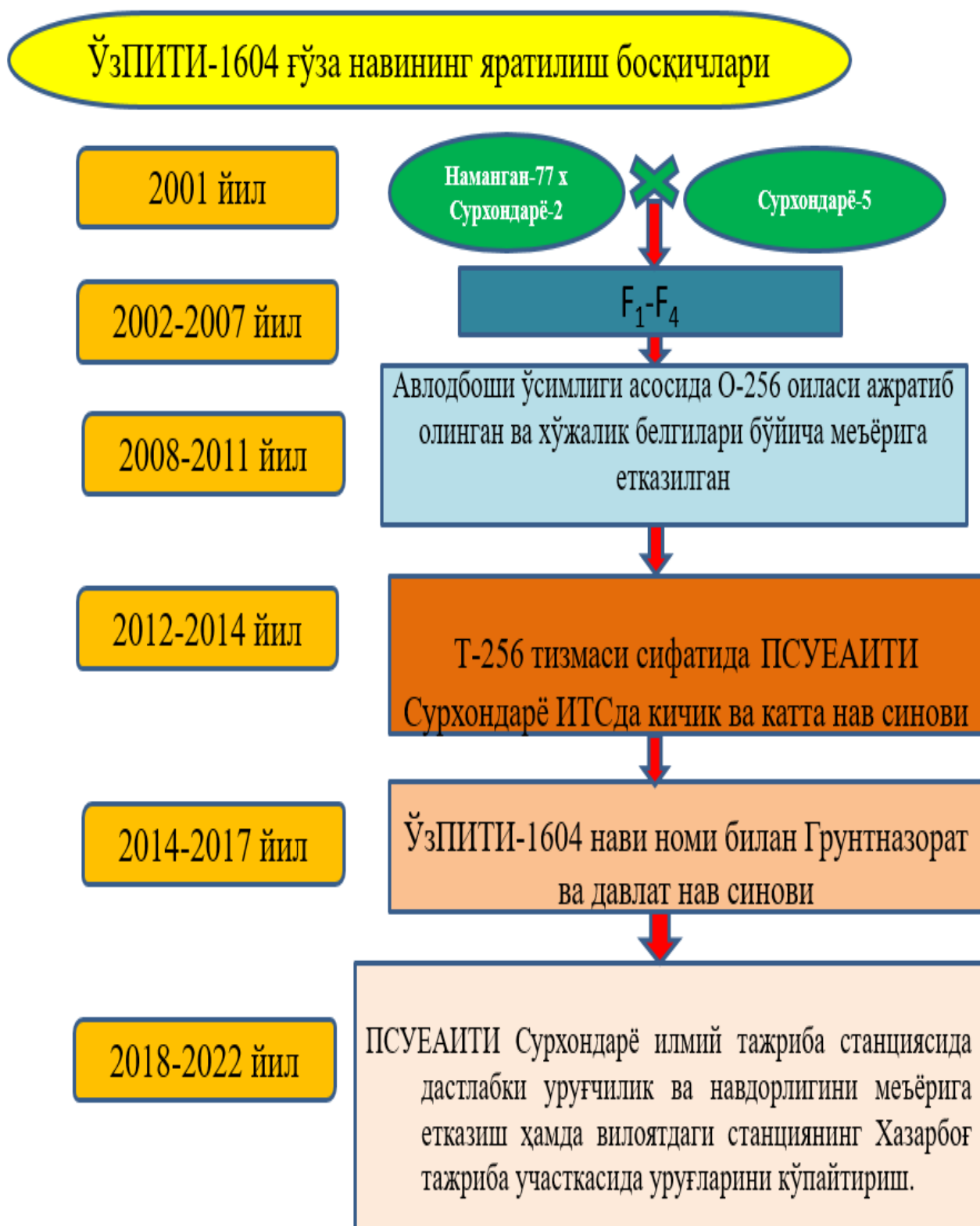
Назорат кўчатзорида тизмаларнинг Т-251 ва Т-255 тизмаларидан ташқари барчасида тола чиқими кўрсаткичи андоза “Бухоро-102” навиға кўрсаткичига (39,9%) нисбатан юқори бўлди. Тизмаларда бу кўрсаткич 40,2 % дан 42,7% оралиғида бўлди. Айниқса, Т-258 ва Т-152 тизмаларида бу кўрсаткич бошқа тизмаларга нисбатан юқори бўлди.

Тола узунлиги бўйича Т-251 ва Т-257 тизмаларидан ташқари барча тизмаларда (Т-256, Т-258 Т-111 ва Т-152) кўрсаткич андоза нави

кўрсаткичидан (33,0 мм) юқори бўлгани кузатилди. Тола узунлиги кўрсаткичи тизмаларда 32,6 мм.дан 37,8 мм.гача ораликда бўлди. Т-111 ва Т-152 тизмаларида тола узунлиги кўрсаткичи бошқа тизмаларга нисбатан кескин фарқ қилиб бу кўрсаткич 36,8-37,8 мм.ни ташкил этди.

Сурхондарё вилояти шароитида бир хил агрофонда олиб борилган назорат кўчатзорида ўрганилган тизмаларда тезпишарлик, тола чиқими ва сифати кўрсаткичлари андоза нав кўрсаткичларига нисбатан ижобий натижа олинди. Ушбу тизмалар орасидан Т-256, Т-258, Т-111 ва Т-152 тизмалари бўйича селекцион жараёни давом эттирган ҳолда уларни нав даражасига олиб келиб кенг ишлаб чиқариш синовидан ўтказиш ҳамда бирламчи супер элита уруғларини тайёрлаш ишларини йўлга қўйиш вилоят тупроқ-иқлим шароитига мос навлар салмоғини ошириш мумкин.

1-расм. Ғўзанинг “ЎзПИТИ-1604” ғўза навининг яратилиши босқичлари

Янги яратилган ўрта толали “ЎзПИТИ-1604” ғўза навининг конкурс нав синовидаги хўжалик, биологик ва технологик кўрсаткичлари.

Конкурс нав синовида ғўзанинг янги “ЎзПИТИ-1604” нави ҳосилдорлик, бир дона кўсақдаги пахта хом ашёси вазни, 1000 дона чигит вазни, тола сифат кўрсаткичлари бўйича андоза “Бухоро-102” навига нисбатан таққослаб баҳо берилди.

3 йиллик конкурс нав синови натижаларига кўра ғўзанинг янги “ЎзПИТИ-1604” навида пахта ҳосилдорлиги ўртача 41,8 ц/га ташкил этган бўлса, бу кўрсаткич андоза навда 38,3 ц/га ни ташкил этди. Тола ҳосилдорлиги бўйича андозадан 2,3 ц/га ортиқ ҳосил олинди. Тезпишарлик бўйича андозадан 5-6 кунга эрта эканлиги аниқланди (3-жадвал).

Тола чиқими ғўзанинг янги “ЎзПИТИ-1604” навида ўртача 41,7% ни ташкил этди, андоза навда эса бу кўрсаткич 37,1% ни ташкил этди. Сифат кўрсаткичлари бўйича ҳам ғўзанинг янги “ЎзПИТИ-1604” навида юқори натижалар олинди. Тола штапел узунлиги кўрсаткичи андоза навдан 4,5 мм.га юқори бўлиб, ўртача 37,5 мм.га тенг бўлди. Солиштирама узилиш кучи кўрсаткичи андоза навдан 2,5 г.куч/тексга юқори бўлиб, ўртача 29,5 г.куч/текс.га тенг бўлди.

Конкурс нав синовидан олинган маълумотлар асосида ғўзанинг янги “ЎзПИТИ-1604” нави тезпишар, ҳосилдор ва тола сифати юқори эканлиги ҳамда Сурхондарё вилояти тупроқ-иқлим шароитига мос эканлигини инobatга олиб 2015 йилдан бошлаб Қишлоқ хўжалиги экинлари нав синаш марказига синаш учун тавсия этилди.

2017 йилдан бошлаб ПСУЕАИТИ Сурхондарё ИТС Хазорбоғ тажриба участкасида экилиб бирламчи уруғчилик ишлари олиб борилмоқда.

Уруғлик кўчатзорларидан 600 дона якка танлов, 35 та намунавий ва 35 та оилавий теримлар амалга оширилди. 2023 йил пахта ҳосили учун навдорлиги юқори 1,4 тонна супер элита, 72,7 тонна элита ва 19,7 тонна R-1 уруғлик жамғарилди.

Ўрта толали ғўзанинг истиқболли “ЎзПИТИ-1604” навининг 2022 йилдаги иқтисодий самарадорлиги.

“ЎзПИТИ-1604” нави бўйича 2022 йилда 1567 гектар майдонда экилиб ҳосилдорлик ўртача 40,6 центнерни ташкил этган бўлса, “Бухоро-102” нави 16981,4 гектарга экилиб 35,3 центнерни ташкил этиб “ЎзПИТИ-1604”

4-жадвал

2022 йилда ғўзанинг янги “ЎзПИТИ-1604” нави бўйича
тайёрланган уруғлик миқдори

“ЎзПИТИ-1604” нави	Супер элита, тн.	Элита, тн.	R-1, тн.	Жами, тн.
Уруғлик пахта хом ашёси	2,6	136,9	37,1	176,6
Уруғлик чигит	1,4	72,7	19,7	93,8

навидан 5,3 центнерга кўп ҳосил олинди. Ундан ташқари, “ЎзПИТИ-1604” нави “Бухоро-102” навидан тезпишар бўлганлиги сабабли I саноат навига ҳосилнинг 87% юқори нархларда сотилган, 13%и эса II саноат навига сотилган, “Бухоро-102” навининг ҳосили I саноат навига ҳосилнинг 68%и юқори нархларда сотилган, 22%и II саноат навига, 10%и III саноат навига сотилган. Юқоридаги маълумотларга асосланиб “ЎзПИТИ-1604” нави бўйича 1 гектар ердан олинган даромад 50 310 700 сўмни ташкил этган бўлса, “Бухоро-102” навида бу кўрсаткич 42 473 365 сўмни яъни “ЎзПИТИ-1604” навидан гектар ҳисобида 7 837 335 сўм кўпроқ даромад олинган (5-жадвал).

“ЎзПИТИ-1604” навидан 1 гектардан олинган соф даромад 27,3 млн сўмни ташкил этган. Ушбу кўрсаткич “Бухоро-102” навида эса 17,4 млн сўмни ташкил этган. “ЎзПИТИ-1604” навини етиштиришда рентабеллик 101,7% ни ташкил этган бўлса “Бухоро-102” навида эса 64,7% ни ташкил этган.

Юқоридаги маълумотлардан шундай хулоса қилиш мумкинки, пахтачиликда бугунги кунда тезпишар, асосий ҳосилини эрта муддатларда берадиган, шунинг билан бир қаторда юқори тола сифатига бўлган ғўза навлари майдонини кенгайтириб бориш ўзининг ижобий самарасини беради.

1. Келиб чиқиши генетик жиҳатдан узоқ бўлган *G.hirsutum* L. ва *G.barbadense* L. турларига мансуб ғўза навлари ва тизмаларини чатиштириш орқали яратилган дурагайларнинг юқори авлодларида хўжалик учун қимматли белгиларнинг шаклланиши ва барқарорлашуви аниқланди.

2. Турлараро мураккаб дурагайлаш услуби орқали яратилган F_3 - F_4 дурагайларини яқка танлов ҳамда F_5 ва юқори авлодларни оила тарзида ўрганиш орқали тезпишарлик, юқори ҳосилдорлик ҳамда тола чиқими ва тола узунлиги каби белгиларнинг ижобий мажмуасига эга қимматли селекцион ашёлар яратиш мумкинлиги исботланди.

3. Турлараро мураккаб дурагайлаш услуги орқали яратилган юқори авлод дурагайлари ва селекцион ашёлар қимматли хўжалик белгилари бўйича тўлиқ баҳоланиб тезпишарлик, тола ҳосилдорлиги ва сифати юқори, янги ғўза оилалари ва тизмалари яратилди.

4. Турлараро мураккаб чапиштириш, якка танлаш ва юқори авлод дурагайлари ўрганиш орқали морфологик, хўжалик ва навдорлик белгилари бўйича андоза Наманган-77 ва Бухоро-102 ғўза навларидан фарқланадиган тезпишар, тола чиқими ва сифати юқори янги ЎзПИТИ-1604 ғўза нави яратилди.

Адабиётлар рўйхати

1. Чариева Х.Д., Таджиев М., Очилдиев Н.Н. “Ўзанинг ЎзПИТИ-1604 ғўза навига патент” № NAP 00192”.
2. Tadzhiyev M., Tadzhiyev K.M., Ochildiev N.N. “The effect of winter wheat and re-crops on the growth, development and productivity of cotton”. //International Journal of Agriculture Extension and Social Development. P-ISSN: 2618-0723. E-ISSN: 2618-0731.13.12.2019, p. 55-57.
3. Raxmonkulov S., Danabaev A., Jalolov Kh., Ochildiev N.N. “The importance of agrotechnological measures that reduce the effect of heating on cotton”. //JNR Online Journal, ISSN:2320-3358(e). ISSN: 0972-5547(p) 21.05.2020, p. 60-72.
4. Tadzhiyev M., Tadzhiyev K.M., Ochildiev N.N. “The Impact Of Winter Wheat And Re-Crops On Soil Fertility And Cotton Productivity In Southern Uzbekistan”. //Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems. ISSN: 1943-023X,12.06.2020. p. 637-643.
5. Chariyeva H.D.,Tadzhiyev M., Ochildiev N.N. Agrotechnology for growing cotton of new medium fiber UZPITI-1604. //EPRA Journals Agriculture and rural economic research. ISSN: 2321-7847, 02.08.2020, p. 19-22.
6. Ochildiev N.N. “Истиқболли ўрта толали ЎзПИТИ-1604 навини ўсиши, ривожланиши ва пахта ҳосили”. //Monografia pokonferencyjna science, research, development #31. ISBN: 978-83-66401-60-0 Rotterdam 30.07.2020-31.07.2020. p. 116.
7. Очилдиев Н.Н. Ахмедов Ж.Х. “Янги ўрта толали ЎзПИТИ-1604 ғўза навининг қимматли хўжалик кўрсаткичлари ва агротехникаси”. //Ўзбекистон Аграр Фани Хабарномаси журнали. ISSN: 2181-7774. 4(82)2020 й. 16-18-бетлар.

8. Очилдиев Н.Н., Ахмедов Д., “Янги ўрта толали ЎзПТИ-1604 ғўза навининг ўсиши-ривожланиши ва ҳосил тўплашида турли кўчат қалинлигида чилпиш ўтказишнинг аҳамияти”. //Agro kimyo himoya va o'simliklar karantini журнали. ISSN: 2181-8150, №5 2020й. , 90-91-бетлар.
9. Очилдиев Н.Н., Ахмедов Д. “Ўзанинг янги ўрта толали ЎзПТИ -1604 навининг кўчат қалинлигига боғлиқ холда барг сатхи ва куруқ модда тўплаши”.//Ўзбекистон Қишлоқ хўжалиги журнали. ISSN 2181-502X №11. 2020й. 27-28 бетлар.
10. Очилдиев Н.Н., Равшанов А.Э. “Сурхондарё вилоятининг экстремал шароитларига мос ғўзанинг янги тизма ва навлари”. “РАХТАШИЛИК va DONCHILIK” ilmiy-amaliy jurnal. ISSN 2181-1903 № 4-сон (4) 2021. 22-26 бетлар.
11. Очилдиев Н.Н., Чориева.Х, Х.Жалолов, О.Бойназаров. “Янги ўрта толали ЎзПТИ-1604 ғўза навининг қимматли хўжалик кўрсаткичлари ва агротехникаси”. //Агро илм журнали махсус сон-3 (87) 2022 йил, ISSN 2091-5616.
12. Ахмедов Ж., Чориева Х., Қодирова Д.Н., Очилдиев Н.Н. “Янги яратилган ўрта ва ингичка толали ғўзани навлари ва тизмаларининг тола сифати кўрсаткичлари”. //“Қишлоқ хўжалиги экинлари генетикаси, селекцияси, уруғчилиги ва етиштириш агротехнологияларининг долзарб муаммолари ҳамда ривожлантириш истиқболлари” мавзуидаги халқаро илмий-амалий конференцияси материаллари тўплами. (2018 й, 18-19 декабрь) Тошкент. 2018 й. 114-116 бетлар.
13. Чориева Х.Д., Ахмедов Ж., Қодирова Д., Очилдиев Н.Н. “Сурхон воҳасининг ноқулай экстремал шароитларида яратилган ғўзанинг янги нав ва тизмаларини ўсиши, ривожланиши ва ҳосилдорлиги”.//“Қишлоқ хўжалиги экинлари генетикаси, селекцияси, уруғчилиги ва етиштириш агротехнологияларининг долзарб муаммолари ҳамда ривожлантириш истиқболлари” мавзуидаги халқаро илмий-амалий конференцияси материаллари тўплами. (2018 йил, 18-19 декабрь). Тошкент. 2018 й. 138-140 бетлар.
14. Очилдиев Н.Н., Чориева Х.Д., Таджиев М. “Истиқболли серхосил ва ўрта толали ғўза навларининг афзалликлари”. “Қишлоқ хўжалиги фани ва тўқимачилик саноатининг ютуқлари, инновациялари, технологиялари ва

ривожланиш истиқболлари”. //Халқаро илмий-амалий симпозиум материаллари тўплами, 17-18 август 2022й.

15. N.N.Ochildiyev, A.E.Ravshanov, X.D.Choriyeva, M.Tadjiyev “G‘o‘zaning yangi istiqbolli O‘zPITI-1604 navidan xar qanday ob-xavo sharoitlarida yuqori hosil va sifatli tola hamda sara urug‘ yetishtirish bo‘yicha tavsiyalar”. “Surxon-nashr” nashriyati, Termiz-2022 yil Shartli bosma to bog‘i 2.0. 36 varaq.

